

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-263-0-9>

**THE RIGHT TO JUSTICE: THE CASE OF THE
«POLISH VAGABONDS» (1795-1802)**

**ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВІСТЬ:
СПРАВА «ПОЛЬСЬКИХ ВОЛОЦЮГ» (1795-1802)**

Frostiuk O. D.

*PhD in Law,
Associate Professor of the Department
of Human Rights
International and European Law
Academy of Advocacy of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Форостюк О. Д.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри прав людини,
міжнародного і європейського права
Академія адвокатури України
м. Київ, Україна*

У XVIII ст. Російська імперія почала активно використовувати ув'язнених для будівництва міст, фортець, промислових об'єктів тощо. Однак на щойно приєднаних територіях, зокрема на півдні і сході України, відчувалася гостра нестача навіть такої робочої сили. Тому царський уряд надав дозвіл залучати до примусової праці колишніх польських жовнірів й офіцерів та «інших волоцюг». Такі люди, яких без вироку суду фактично перетворювали на каторжан, фактично не могли здобути справедливість в умовах відсутності дієвих правових механізмів в імперії.

У дослідженнях, присвячених історії Донбасу взагалі й Луганська зокрема, немає жодної згадки про поляків, відправлених наприкінці XVIII ст. на примусові роботи на схід України, та їхнє становище [1]. Єдині відомості про ті події містяться у справах Луганської ливарної гарматні, які зберігалися, принаймні до 2014 р., у Державному архіві Луганської області (ДАЛО) [2]. Ці документи вперше вводяться в науковий обіг.

14 листопада 1795 р. Катерина II видала указ про заснування на березі річки Лугань ливарної гарматні, навколо якої згодом виросло місто Луганськ. Рішення про відкриття ливарні в безлюдному краї ухвалювалось разом із розв'язанням питання про забезпечення її будівництва людськими ресурсами. Генерал-губернатору Платону Зубову спала на думку ідея залучити жовнірів й офіцерів польського війська, розпущеного після третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. В указі, адресованому в листопаді брацлавському генерал-

губернаторові Тимофію Тутолміну, Катерина II наказала «людей з... колишніх польських військ та інших волоцюг, що вештаються в губернії, проживають бездіяльно в обтяження суспільству, постійного проживання собі не облаштовують, відправляти до Катеринославського намісництва для використання там в роботах» [3]. За розпорядженням Тутолміна, земські справники увірвалися в поселення губернії й заарештували кількадесят колишніх вояків. Окрім поляків, затримали також українців, єврея, молдованина і вірменина. У них відібрали паспорти і відрядили до правителя Катеринославського намісництва Івана Хорвата. 8 січня 1796 р. Платон Зубов виписав ордер, яким наказував Хорвату доправити «з розпущених польських військ безпритульних волоцюг» «в Донецький повіт у зв'язку з влаштуванням там ливарної гарматні» [4].

Поляків залучили до найтяжчої праці. Їх тримали разом із злочинцями в арештантській землянці, у якій за станом на червень 1799 р. було набито 130 осіб. Нестерпною була і погода. У 1797-1798 рр. майже п'ять місяців «були з морозами до 31 градуса, глибокими снігами, сильними вітрами». Як наслідок, на ливарні була висока смертність [5].

Опинившись в неволі, колишні офіцери і жовніри впродовж всього періоду перебування на гарматні не припиняли спроб отримати свободу. Кілька сміливців попри постійне перебування під «належною охороною й неослабним наглядом», як того вимагала інструкція, наважилися на втечу. Проте більшість сподівалася легально змінити своє становище. На той час існувала хіба що можливість звернення за захистом до можновладців. А для поляків єдиним способом здобути справедливість було написання численних скарг на ім'я директора ливарні Чарльза (Карла) Гаскойна. 1797 р. він звернувся до президента Берг-колегії Михайла Соїмонова з проханням звільнити бранців. Чиновник порадив зв'язатися з новоросійським губернатором, оскільки вони прибули від нього. Тяганина тривали ще кілька років. 1799 р. справу розглянув генерал-прокурор Петро Лопухін. Однак ситуація остаточно змінилася після завершення будівництва ливарні, коли потреба у використанні поляків як робочої сили зникла. 29 листопада 1801 р. імператор своїм указом звільнив їх. Поляки змогли повернутися додому лише наступного року, коли цей документ, нарешті, отримали на ливарні [6].

За незаконне викрадення людей і використання їх на примусових роботах ніхто не поніс покарання. Щоправда уряд, якому конче було потрібно заселити безлюдний край, запропонував наділити бранців

земельними ділянками. На ці пропозиції пристав лише один поляк, якому на час звільнення минуло 60 років.

Натомість упродовж XIX ст. у поліційній державі [7] ухвалили низку законів та інших відомчих актів, на підставі яких вдосконалили російський карально-репресивний апарат й інститут пенітенціарної праці. Водночас дієвий механізм захисту прав осіб, незаконно залучених до примусової праці, так і не був запроваджений.

Література:

1. Див.: Подов В. І., Курило В. С. Історія Донбасу. Луганськ, 2009. 300 с.; Темник Ю.А., Егерев Ю. Л. Каменный Брод. Очерки истории XVIII-XIX вв. Луганск. 2003; Темник Ю.А. Столетнее горное гнездо. Луганский завод (1795–1887 гг.). Луганск, 2004. 530 с. тощо.
2. Державний архів Луганської області (ДАЛО). Ф. 1. Оп.1. Спр.73, 94, 97, 106, 138.
3. ДАЛО. Ф. 1. Оп.1. Спр. 97. Арк. 5.
4. ДАЛО. Ф. 1. Оп.1. Спр. 94. Арк. 1; спр. 97. Арк. 5, 11; спр. 106. Арк. 27.
5. ДАЛО. Ф. 1. Оп.1. Спр. 73. Арк. 13; спр. 138. Арк. 2.
6. ДАЛО. Ф. 1. Оп.1. Спр. 73. Арк. 11; спр. 94. Арк. 102; спр. 97. Арк. 4.
7. Про Росію, як поліційну державу, див.: Dubnow Simon. From the death of Alexander I, until the death of Alexander III. Philadelphia, 1920. P. 246; Raeff M. The Well-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth and Eighteenth Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach. *The American Historical Review*. Vol. 80. № 5 (Dec., 1975). P. 1236.